

УДК 37.013

Нусупова Р.С.

Жалал-Абад мамлекеттик университети

БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРДИ ОКУУЧУЛАРДЫ ТОЛЕРАНТТУУЛУККА ТАРБИЯЛООГО ДАЯРДООДО КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ

Макалада болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоодо компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселелери каралды. Аталган багытта болочок мугалимдердин компетенттүүлүгүн калыптандыруудагы психологиялык-педагогикалык шарттар аныкталды.

В статье рассмотрено вопросы формирования компетентности будущего учителя в области воспитания толерантности у школьников. Выявлены психолого-педагогические условия, влияющие на формирование компетентности в процессе подготовки будущих учителей к воспитанию толерантности у школьников.

Бүгүнкү күндө жогорку окуу жайларында болочок мугалимдерди даярдоо маселесинде даярдоонун сапатынын борбордук көрсөткүчү болуп адистин компетенттүүлүгү эсептелет. Андыктан болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоого компетенттүү мамилени негиз кылып колдонуу туура болот.

Кесиптик компетенттүүлүк проблемасы ХХ кылымдын 90-жылдарынын башында кеңири изилдөөгө алынган. Анткени ошол убакытта мугалимдин компетенттүүлүгү жөнүндөгү проблема актуалдуу боло баштаган [7;11]. Ошого карабастан, педагогика илиминде азырынча “компетенттүүлүккө” так аныктама бериле элек.

Компетенттүүлүк проблемасынын маанисин И.А.Зимняя, М.И.Лукьянова, Н.В.Кузьмина, Э.Мамбетакунов, Т.М.Сияев, В.А.Сластенин ж.б.дын илимий эмгектери кеңири байытат [4;6;8;9;12].

Педагогикалык кесип бир эле учурда башкаруучулук жана өзгөртүп түзүүчүлүк милдетин аткарат. Ал эми адамды башкаруу багыттоо үчүн билими күчтүү мыкты адис-компетенттүү болуш керек.

Педагогдун компетенттүүлүгү анын педагогикалык ишмердүүлүккө теориялык, практикалык жактан даярдыгын аныктоо менен, өз кесибинин чебери экенин билдирет [11].

Кесиптик педагогикалык компетенттүүлүк окумуштуулар тарабынан ар түрдүү багытта каралып, кандайдыр бир аспектинин призмасы аркылуу өтүп (системалуу, маданияттаануучулук, жеке ишмердик ж.б.), анын мааниси ошого карата талкууланат

Натыйжада, кесиптик педагогикалык компетенттүүлүктү: инсандын касиети катары [6;15], педагогикалык ишмердүүлүккө жогорку кесиптик даярдыгы бар инсандын белгилүү сапаттарынын жыйындысы катары (М.И.Лукьянова, Ю.В.Сенько, А.С.Раимкулова ж.б.), жогорку деңгээлдеги кесиптик-милдеттерге коюлган талаптарды жүзөгө ашыруу үчүн зарыл болгон атайын жөндөмдүүлүктөр (Н.А.Асипова, Дж.Равен ж.б.), педагогдун кесипкөйлүгү (Е.И.Рогов) катары аныкташкан[1; 8; 12; 14; 15].

А.С.Раимкулова кесиптик компетенттүүлүктүн маанисин төмөндөгүдөй аныктайт: “Кесиптик компетенттүүлүк билим берүү процессинде калыптануучу сапат, ошондуктан болочок мугалимдик кесиптик компетенттүүлүгүн кесиптик талаптарды эске алуу менен педагогикалык ишмердүүлүктү жүзөгө ашырууда жана долбоорлоодо пайда болуучу субъекттик сапат катары аныктайбыз” [12, 10-б].

Биз изилдөөбүздө М.И.Лукьянованын компетенттүүлүккө берген аныктамасына таяндык. Ал аныктамага ылайык, кесиптик педагогикалык компетенттүүлүк - мугалимдин педагогикалык-психологиялык даярдыгынын жогорку деңгээли менен шартталган

“инсандык сапаттарынын жыйындысы” катары жана кесиптик педагогикалык ишмердүүлүктү өз алдынча жогорку деңгээлде уюштуруусу болуп саналат. М.И.Лукьянова кесиптик педагогикалык компетенттүүлүк педагогдун билимдеринин, практикалык жөндөмдүүлүктөрүнүн жана педагогикалык өз ара кызматташуу процессинде өзүнүн жүрүм-турумун чагылдыруусунун ортосундагы шайкештик катары берет [8,11-б].

Изилдөөнүн жүрүшүндө мындай шайкеш келүүчүлүктү окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого педагогикалык даярдоо процессинин критерийлеринин жана көрсөткүчтөрүнүн ортосунда калыптандыруу зарыл экендиги жөнүндө жыйынтык чыгардык. Мындай шарттар изилдөөнүн концептуалдык идеясын жана окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоодо теориялык, методикалык, практикалык жана психологиялык түзүүчүлөрүнүн бирдиктүүлүгүн тастыктайт.

Компетенттүү мамилеге ылайык, студенттерди, окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоо оптималдуу теориялык, методикалык, практикалык, психологиялык аспектилерге шайкеш келет.

Компетенттүүлүктү адистин окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоо областында бул процеске карата кесиптик даярдыгынын деңгээлин чагылдыруучу жалпы педагогикалык-психологиялык жөндөмдүүлүгү катары кароого болот.

Ал эми болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоодо студенттин кесипкөй болуусуна басым кылуу, айланасындагылар менен толеранттуу өз ара аракеттешүүгө, керектүү билим билгичтиктерге ээ болууга шарт түзгөн жана толеранттуулукту инсандык маанилүү баалуулук катары калыптандырууга түрткү берүү аркылуу компетенттүүлүккө жетишүү мүмкүн болуп саналат.

Болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоону баалуулук-синергетикалык мамилени негизинде алып баруу зарылдыгы келип чыгат.

Баалуулук (аксиологиялык) мамилеси ХХ кылымдын аягында ХХI кылымдын башында көптөгөн окумуштууларда (В.И.Андреев, Н.А.Асташова, С.Г.Вершловский, В.П.Зинченко, В.В. Маткин) талаш-тартышты жараткан маселе болгон.

Баалуулук мамилесинин маанисинин теориялык анализи төмөндөгүдөй аспектилерде жыйынтык чыгарууга негиз берет:

- Даярдоонун максаттуу жана мазмундуу аспектинде адамды социалдык өнүгүүнүн жогорку максаты катары таануусуна [3;5;13], студенттерде гумандуу көз караштын жана толеранттуулуктун инсандык маанилүү инструменталдык баалуулук катары калыптандуусуна;

- Даярдоонун уюштуруучулук аспектинде негизги баалуулук адам болгондуктан, гумандуулук баалуулугу мейкиндигинин негизи катары толеранттуу окутуу чөйрөсүн уюштуруу. Студенттер жана окутуучулардын кызматташуусу, биргелешкен жаратмандыгы, өзүнүкүнө окшобогон сапаттарды кабыл алуусу, алардын буга чейинки түптөлгөн баалуулуктарына таянып баарлашуу принцибинде түзүлгөн өз ара аракеттешүүнү ишке ашырууну көздөйт [3;5;13].

В.В.Маткиндин айтканын негизинде, практикада баалуулук мамилеси синергетикалык мамиле менен кошулушу мүмкүн экендигин белгилейбиз [10].

Синергетика идеясын билим берүү тармагында өнүктүрүп жаткан окумуштуулардын арасынан В.В.Маткин, М.И.Рожковдордун көз караштары өзгөчөлөнөт [10;13]. Синергетика кесиптик билим берүүдө өз алдынчалуулукка түрткү берүүчү, жеке күчүнө, жеке сапаттары жана инсандык касиеттери, студенттин өз ара кызматташуусу аркылуу өзүнө башка дүйнөнү ачуу шарттарынын болушун белгилейт.

В.В.Маткиндин мугалимдердин кесиптик өнүгүүсү жөнүндөгү идеясына таянып, баалуулук-синергетикалык мамилени негизинде, окуучуларды толеранттуулукка

тарбиялоого студенттерди даярдоонун моделин уюштурууда төмөндөгү жоболорго көңүл буруу керек:

- Даярдоо процессинде толеранттуулуктун баалуулук катары маанилүү экендигин көрсөтүү, студенттердин көңүлүн балдарды жана өспүрүмдөрдү толеранттуулук духунда тарбиялоого, баалуулук катары таанып-билүүсүнө практикалык ишмердүүлүгүнө жана карым-катнашына буруу зарыл [10].

- Инсандын эмоционалдык-эргтик жана мотивациялык чөйрөсүнө кылдат көңүл буруу менен, жогоруда айтылган баалуулуктар студентте кызыгууну жана айрым кырдаалдарды өзү аркылуу өткөрүүнүн негизинде калыптанат;

- Даярдоо процесси терең ойлонулган жана алдына ала түзүлгөн иш-аракеттердин, вариативдик жана инвариативдик бөлүктөн турган, ачык-айкын болгон, кокустуктарды жана өзүн реализациялоо элементтерин эске алган структура болушу керек.

Ошондуктан студенттерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоо процесси системалык-ишмердүүлүк мамиле идеясын чагылдырышы керек.

Даярдоо процессинин системалык мамиле катары өнүгүүсү боюнча В.П.Беспалько, Т.А.Ильина ж.б. иштешкен. Бул окумуштуулардын дээрлик бардык изилдөөлөрүндө “система” айрым компоненттердин жыйындысы катары каралат жана өз ара аракеттешүүдөн жаңы, ал компоненттерге тиешелүү болбогон интегративдик сапаттар пайда болоорун белгилешет [5].

Системалык мамиленин алдыңкы идеяларын карап чыгып, даярдоо элементтеринин ортосунда байланыштын бар экендигин, бирок алардын ар бири өзүнчө функционалдык мааниге ээ болоорун белгилейбиз. Ошону менен бирге даярдоо системасы ишмердүүлүк, жөнгө салуучу жана башкаруучу мүнөзгө ээ (чөйрө менен байланышы, анын таасири менен башка түргө өзгөрүүсү, трансформациялануу жөндөмдүүлүгү).

Ошондуктан студенттерди, окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого системалык-ишмердүүлүк мамиленин негизинде даярдоо зарылдыгы келип чыгат. Анын натыйжалуулугу көпчүлүк учурда компоненттердин өз ара байланышынан жана шарттуулуктан, системалуулуктан, педагогикалык таасирдин удаалаштыгынан, ошондой эле болочок педагогдун активдүү, кызыкдар ишмердүүлүк позициясынан көз каранды болот. Андыктан ишмердүүлүк жана карым-катнаш (кесиптик жана инсандар аралык) окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоо боюнча кесиптик тажрыйбанын калыптануусунун булагы катары каралат.

Карым-катнашта даярдоодон өтүп жаткан субъектилердин гумандуу исандык өз ара аракеттешүүсү маанилүү орунду ээлейт [13].

Студенттерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоо процессин уюштурууда системалык-ишмердүүлүк мамилеси түрдүү операцияларды, иш аракеттердин түрлөрүн рационалдык жана системалык формада түзүүгө мүмкүндүк берет, өздөштүрүү жана аткаруу менен студент зарыл болгон даярдоонун маанисин өзүнө сиңирет.

Педагогикалык ишмердүүлүктү уюштурууга даярдоо принциптерин аныктоодо жана иштеп чыгууда педагогикалык даярдыктын мыйзам ченемдүүлүктөрүн таануу зарыл, муну айрым окумуштуулар педагогикалык даярдыкты калыптандыруунун негизи катары аныкташат.

Мисалы, К.М.Дурай-Новакова мындай мыйзам ченемдүүлүктөргө төмөнкүлөрдү киргизет:

- даярдоо системасы коомдун керектөөлөрү менен, инсанды калыптандыруунун маселелери, жалпы педагогикалык даярдыктын мазмуну, формасы жана методдору педагогика илиминин жана практиканын өнүгүү деңгээлине дал келгендиги;

- педагогикалык эмгектин мазмуну жана мүнөзү, болочок педагогду даярдоо процессинде тарбиялоонун жана өнүгүүнүн биримдиги; жалпы даярдоо методдорунун мазмундун, максаттардын, функциялардын өз ара байланышы;

- билим, билгичтик жана көндүм сапаттарынын студенттин окуу-таануучулук, окуу-практикалык, жана өз алдынча ишмердүүлүгүнүн мүнөзүнөн көз карандылыгы;

- жалпы педагогикалык даярдыктын мазмуну жана методдорунун студенттин жеке өзгөчөлүгүнөн көз карандылыгы [3].

Ошону менен бирге адистерди даярдоо компетенттүүлүк, системалык-ишмердүүлүк, баалуулук-синергетикалык мамилелердин идеялары менен туура келген мыйзам ченемдүүлүктөр менен толукталат деген ойдобуз: окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого студенттерди даярдоонун жыйынтыгы субъектинин өзүнүн көз карашынан жана бул проблеманы чечүүгө болгон кызыкчылыгынан, даярдалып жаткан субъектилердин өз ара аракеттешүүсүнүн түрүнөн, предметтик ишмердүүлүктүн жана кесиптик байланыштын шайкештигинен, ишмердүүлүктүн чыгармачыл жана изилдөөчүлүк мүнөзүнөн, болочок мугалимдин даярдоо процессиндеги өз алдынчалуулугунан жана активдүүлүгүнөн көз каранды.

Адабияттар:

1. Абдулина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. – М.: Просвещение, 1984.– 208 с.

2. Асипова Н.А. Культурологический подход к воспитанию и многокультурное образование школьников. // Социальные и гуманитарные науки. – Бишкек, 1999, №1,2 – С. 100 -105

3. Дурай-Новакова К.М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности. Автореф... дисс. д. п. н. - М.,1983. – 31с.

4. Зимняя И. А. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования. // Высшее образование сегодня, 2003. № 5. - С. 34-42.

5. Ильина Т. А. Педагогика: Курс лекций. - М: Просвещение, 1984. - 496 с.

6. Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. - Л.:Изд-во ЛГУ, 1970. – 114 с.

7. Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндөгү” мыйзамы.- 2003. 30-апрели № 92.

8. Лукьянова М.И. Психолого-педагогическая компетентность учителя. Диагностика и развитие. - М., 2004.

9. Мамбетакунов Э, Сияев Т.М. Педагогиканын негиздери.-Б., 2015. - С. 304.

10. Маткин В.В. Теория и практика развития интереса к профессионально-творческой деятельности у будущих учителей: ценностно-синергетический подход. - Челябинск: гос. пед. ун-т, 1999. - 204 с.

11. Педагогика. Кыргыз педагогикасы: энциклопедиялык окуу куралы. / Башкы ред. Асанов Ү.А. – Б.: Шам, 2004. – 554 б.

12. Раимкулова А.С. Научно-педагогические основы формирования профессиональных компетенций будущего учителя по активизации познавательной деятельности школьников. - Дисс. д.п.н. - Бишкек, 2011.–308 с.

13. Рожков М.И., Байбородова Л.В., Ковальчук М.А. Воспитание толерантности у школьников. - Ярославль, 2003. - 192 с.

14. Саипов А.А. Теория и практика художественно-трудовой подготовки будущих учителей. Автореф.... д.п.н. - Шымкент, 2010. - 42 с.

15. Сластенин В.А. Профессиональная готовность учителя к воспитательной работе: содержание, структура, функционирование. // Профессиональная подготовка

**НАРОДНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ. ПЕДАГОГИКА.
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ**

учителя в системе высшего педагогического образования: Межвуз. Сб. научн. тр.– М., 1982.
– С.14-28.